

УДК 94: 930. 85(477) "1917/1928"

Ю. О. Матухно

ПРОБЛЕМА КЛАСИФІКАЦІЇ РАДЯНСЬКИХ СВЯТ У ПЕРШЕ ПОРЕВОЛЮЦІЙНЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ

У статті в рамках історичного дискурсу розглянуті особливості класифікації радянських свят упродовж десятиліття після жовтневого перевороту (1917 – 1928 рр.). Обґрунтоване значення "революційного календаря" і свят для першого десятиліття більшовицької диктатури. Простежені зміни у календарній сітці радянських свят у період післяреволюційного десятиліття. Розглянута специфіка радянських пореволюційних свят на прикладі окремих регіонів України, зокрема в південній її частині. Акцентовано увагу на особливостях сприйняття нової революційної культури представниками південноукраїнських територій.

Ключові слова: *свята, радянська влада, більшовики, комуністи, ідеологія, СРСР, Україна, Південь.*

Майже 100 років відокремлює нас від подій жовтня 1917 року, коли внаслідок більшовицького перевороту в Росії сталася не просто зміна правлячої верхівки, а відбулися події, які мали справді історичне значення для усіх частин колишньої Російської імперії. Новий ліворадикальний (висловлюючись сучасною політичною термінологією) режим взяв курс на кардинальний переустрій усього суспільного життя, включаючи при цьому його духовний сегмент, до якого належить і сфера свят.

Здобувши у ході запеклої Громадянської війни владу на більшій території України, більшовики вдалися до викоринення старих порядків і активного насадження власного революційного світогляду. При цьому значна увага приділялася знеціненню і ліквідації дореволюційних знаменних дат і формуванню власної комуністичної обрядовості, важливою складовою якої стали свята.

Вищевикладене питання, звичайно, потребує неупередженого наукового дослідження, оскільки є актуальним історичним прикладом революційних змін у повсякденній культурі населення певної країни. Тим більшої важливості воно набуває у контексті процесів декомунізації культурної сфери нашої держави, звільнення свідомості громадян від ціннісних атавізмів радянської доби.

Існує істотний зв'язок даної дослідницької проблеми із важливими науковими та практичними завданнями. Проблематика класифікації радянських свят у перше пореволюційне десятиліття в Україні знаходиться на перехресті різних наукових дисциплін – історії, культурознавства, соціології тощо. Зрештою наукові розвідки за цим напрямом можуть здійснюватися у рамках спеціальної історичної науки про свята – еортології.

Вивчення радянських свят, звісно, не є новим явищем для історичної науки, оскільки традиційно викликало інтерес дослідників як у самому СРСР, так і за його межами. Спроби наукового обґрунтування "класової", "соціально-мобілізаційної" ролі нового "революційного календаря" розпочалися відразу ж із впровадженням нових комуністичних свят, тобто вже у 1917 р. [1]. Практично кожні зміни у законодавстві СРСР про працю та свята супроводжувалися відповідною реакцією у радянських науковців.

У подальшому так звана "червона обрядовість" знайшла своє відображення у працях і публікаціях В. Воловика, Т. Гаєвської [2], Д. Генкіна, Б. Глана, В. Довбуша, М. Заковича [3], В. Зоц, Ю. Каганова [4], А. Коновича, А. Мазаєва, Шт. Плаггенборга, М. Рольфа [7], В. Руднева [8], Л. Тульцевої [9], С. Шаповалова та інших учених.

Звичайно, що сучасні дослідження мають бути спрямовані не лише на перерахування емпіричних фактів минулого, які стосувалися перших радянських свят, а на глибинний аналіз їх функціонального призначення, в основі якого знаходилося конструювання нових ціннісних пріоритетів суспільства.

Виходячи із вказаного, метою статті є класифікація офіційних свят у радянській Україні упродовж першого десятиліття після подій жовтня 1917 р.

Хронологічними рамками наукової розвідки обраний період 1917-1928 рр. Нижня межа цих рамок закономірно обумовлена подіями більшовицького перевороту 25 жовтня (7 листопада за новим стилем) 1917 р., а верхня – остаточним видаленням з переліку офіційних вихідних днів у СРСР релігійних свят (1928 р.).

Свята, які були важливою складовою "революційного календаря" більшовиків, відігравали вагомий роль у пануючій у СРСР комуністичній ідеології. Можна у повній мірі погодитися із вітчизняним дослідником Ю. Кагановим стосовно того, що "у структурі радянської ідеологічної системи, яка прагнула регламентувати не тільки суспільний простір, але й повсякденне життя, вагомий роль відігравали свята та обряди. Сильне емоційне піднесення і переживання, що несуть з собою свята, обряди і ритуали, є зручним інструментом для політичної пропаганди та ідеології. Радянська історія дала приклади масштабної трансформації національної, автентичної святково-обрядової культури в умовах формування нової соціалістичної дійсності, виховання радянського громадянина. Усвідомлення природного процесу змін свят і обрядів під впливом модернізації не може не викликати питання про особливості і наслідки таких експериментів у конкретних соціополітичних реаліях радянської України" [4, с. 186].

Німецький дослідник М. Рольф справедливо стверджував: "Більшовики використовували святкові приводи як у центрі, так і на місцях, щоби продемонструвати усім новий радянський порядок речей. Вводячи в обіг у рамках свят свої революційні уявлення про нове літочислення, про міську топографію, про відносини

між можновладцями й нижчими станами, вони прагнули не тільки наочно представити їх, але й укорінити у реальному житті" [5, с. 9].

Радянська влада із перших днів свого існування взяла рішучий курс на викорінення ціннісних пріоритетів минулого і насаджувала ідеалів "свободи, рівності й братерства" (у розумінні партії В. Леніна). Оскільки із консервативним політичним устроєм Російської імперії було покинчено ще на початку 1917 р., а інституції нової "демократичної Росії" так і не встигли остаточно сформуватися, будучи поваленими жовтневим переворотом, новий режим фактично отримав змогу розпочати культурну політику "з чистого аркушу". Водночас за певний візирець, бралася політика революціонерів у Франції кінця XVIII ст.

Одним із пріоритетів ідеологічної політики більшовиків (як і їх ідейних попередників часів Французької революції) став "революційний календар" [8, с. 123]. Його характерними рисами були: простота, орієнтованість на масового читача і глядача, заповнізованість, залежність від ідеологічних орієнтирів більшовицької верхівки, тобто кон'юнктурність. Соціальна мобілізуюча роль нового революційного календаря полягала у мотивації населення СРСР, у т.ч. і радянської України, на трудові звершення в ім'я соціалістичної держави.

Велика роль при цьому відводилася святам як важливій складовій життєвого укладу громадян нової країни. Календарна сітка, де робочі дні поєднувалися з неробочими та святковими, знаходилася в період 1917 – 1928рр. у стані динамічних змін, вектор яких задавався пріоритетами внутрішньої політики комуністичного режиму.

29 жовтня 1917 р. (через два дні після свого утворення) Рада Народних Комісарів РСФРР видала декрет "Про восьмигодинний робочий день" (перший закон про працю радянської влади). Згідно з ним (ст. 10), до розкладу свят, в які не дозволялося працювати, зокрема включалися обов'язково: усі неділі, 1 січня (Новий рік), 6 січня (Богоявлення. Хрещення Господнє), 27 лютого (повалення самодержавства), 25 березня (Благовіщення Пресвятої Богородиці), 1 травня (день Інтернаціоналу), 15 серпня (Успіня Пресвятої Богородиці), 14 вересня (Воздвиження Хреста Господня), 25 і 26 грудня (Різдво Христове), а також окремі інші релігійні свята (наприклад, день Піднесення Господня, тобто 6-й четвер по Великодні тощо).

Із 10 грудня 1918 р., відповідно до нового Кодексу законів про працю, заборонялося працювати в наступні святкові дні, присвячені спогадам про історичні й суспільні події: 1 січня, 22 січня (день 9 січня 1905 р.), 12 березня (повалення самодержавства за новим стилем), 18 березня (день Паризької Комуни), 1 травня, 7 листопада (день Пролетарської Революції). Що стосується перерахованих у попередньому переліку церковних свят, то вони були визначені неробочими, але не святковими постановою Пленарного засідання Ради профспілок від 2 січня 1919 р.

Цей перелік свят залишався чинним доволі довго. У Кодексі законів про працю видання 1922 р. все ще згадуються такі православні свята, як Великдень, Успіня й Різдво Христове. Постановою Президії ЦВК СРСР від 3 серпня 1923 р. святковим днем на всій території СРСР було визнано 6 липня – день прийняття Основного Закону (Конституції), який рік по тому був перенесений на першу неділю липня.

Відповідно до постанови ВЦВК, РНК РСФРР від 30.07.1928 р. "Про зміну статей 111 і 112 Кодексу законів про працю РСФРР" в країні запроваджувалися такі свята:

- 1 січня – Новий рік;
- 22 січня – день 9 січня 1905 р.;
- 12 березня – день повалення самодержавства;
- 18 березня – день Паризької Комуни;
- 1 і 2 травня – день Інтернаціоналу;
- 7 і 8 листопада – річниця Жовтневої революції.

Натомість у Постанові вже нічого не згадувалося про релігійні свята.

Як бачимо, вказані свята (крім Нового року) мали чітко виражений ідеологічний характер, легітимізуючи комуністичний режим і водночас ставлячи за мету видалити з історичної пам'яті національні, етнографічні та релігійні складові. У першу чергу, це стосувалося тих націй Радянського Союзу, які характеризувалися розвиненою політичною свідомістю, насамперед українців [2, с. 195].

Існує ряд класифікаційних схем радянських свят першого повоєнного десятиліття. Зокрема, Т. Гаєвська пропонує виділити три основні типи радянських свят зазначеного та інших періодів існування радянської влади [2, с. 198]:

Назва типу радянських свят	Характеристика типу радянських свят
1. "Свято-реконструкція"	Свята, які обґрунтовують новий світогляд через реконструкцію і сакралізацію подій революційної боротьби, пов'язаних зі становленням нової держави та формуванням ідентичності її соціуму
2. "Свято-витіснення"	Свята, що мають своїм завданням витіснити з культурної пам'яті певні фрагменти минулого за рахунок їх "виключення" та/або "заміни" символічно переробленої історичної події
3. "Свято-закріплення"	Свята, основна функція яких полягає у затвердженні вже існуючого світопорядку й світогляду за допомогою додаткового повторення основних ідеологічних цінностей

Оцінюючи класифікаційні відомості, наведені у даній таблиці, слід вказати, що усі із зазначених типів свят активно використовувалися новою владою для формування соціалістичного світогляду населення. Якщо свята-реконструкції постійно нагадували про події минулого, коли утверджувалася влада більшовиків, то свята-витіснення мали на меті поступово але наполегливо замінити старі знаменні дати (насамперед це стосувалося релігійних свят) новими “червоними днями”. Що стосується свят-закріплень, то вони закликали громадян не забувати про базові ідейні засади комуністичного режиму (диктатура пролетаріату, недопущення експлуатації, викорінення приватної власності, пошана праці, рівність жінок і чоловіків тощо).

Виходячи із вказаного, більшість радянських офіційних “червоних дат” були “святами-реконструкціями”, як-от День Великої Жовтневої соціалістичної революції (7, 8 листопада). Що стосується “свят-витіснень”, то їх найбільш типовим прикладом став Новий рік, який почав святкуватися задовго до 1917 р., але згодом використовувався радянською владою з метою “заміщення” Різдва. Серед “свят-закріплень” – День Міжнародної солідарності трудящих всіх країн (1, 2 травня). Звичайно, що з часом різні свята могли переходити з однієї формальної групи до іншої.

Віддаючи належне наявним класифікаційним схемам, вважаємо за доцільне запропонувати власну, відповідно до якої радянські свята у післяреволюційне десятиліття можна поділити на такі основні групи:

I. Визначальні ідеологічні свята (найбільш вагомі для комуністичного режиму) – 1 травня (День Міжнародної солідарності трудящих), 7 листопада (День Пролетарської революції).

II. Ситуативні ідеологічні свята (відзначалися лише протягом певного періоду, після чого були переведені до категорії звичайних днів) – 22 січня (день 9 січня 1905 р.), 12 березня (день повалення самодержавства), 18 березня (день Паризької Комуні), перша неділя липня (день Конституції СРСР) тощо.

III. Традиційні / релігійні свята – Різдво, Хрещення Господнє, Благовіщення Пресвятої Богородиці, Великдень та ін. (їх число з 1917 по 1928 рр. постійно скорочувалося).

Новий рік, відповідно до цієї класифікації, не підпадає під ідеологічні свята, але може бути віднесений до традиційних (але не релігійних) свят.

Радянська ідеологічна ритуалістика розробила струнку систему оформлення святкових календарів, на прикладі яких можна простежити значення, що надавалося владою, кожній конкретній групі “червоних дат”. Чим більшим був обсяг бібліографічних текстів у календарях, тим відповідно вагомим було значення свята.

За підрахунками П. Азарової, котра спиралася на матеріали календарів 1916-1941 рр., станом на 1925 р. частка бібліографічних текстів у загальних державних календарях була такою [8, с. 123]:

Дореволюційні історичні події		Державні свята й дати, що характеризували зростання впливу, успішність радянської політики		Дати пам'яті		Загалом (од. тексту)
К-кість	%	К-кість	%	К-кість	%	
27	40,2	25	37,4	15	22,4	67

У подальшому (до 1941 р.) відносна кількість одиниць тексту щодо дореволюційних історичних подій у радянському офіційному календарі зменшувалася. Натомість найбільш динамічно зростало абсолютне й відносне число інформації про дати пам'яті і, меншою мірою – щодо державних свят і дат, що характеризували зростання впливу та успішність радянської політики.

Звертаючись до фактору особистості у системі більшовицьких свят і пам'ятних дат, слід вказати, що упродовж першого післяреволюційного десятиліття у свідомість радянської людини міцно увійшли дати народження таких державних діячів, як В. Ленін, Й. Сталін, М. Калінін, О. Риков тощо. В Україні у 1920-х рр. до них додавалися комуністичні вожді республіканського масштабу – Х. Раковський, В. Чубар, М. Скрипник та ін.

Ряд свят, зокрема антивоєнний день (1 серпня), день Паризької Комуні (18 березня), зберігали свій державний офіційний статус лише протягом певного часу, а потім втрачали своє значення, поступившись новим ідеологічним пріоритетам. Зрештою на 1930-ті рр. у Радянському Союзі, в т.ч. в УСРР, загальне число офіційних неробочих святкових днів скоротилося до шести (22 січня, 1 і 2 травня, 7 й 8 листопада, 5 грудня). Водночас зазначене зменшення державних свят компенсувалося більш урочистим і масовим їх проведенням.

Розглядаючи специфіку радянських пореволюційних свят на прикладі окремих регіонів України, зокрема в південній її частині, слід зазначити наступне. Система нових свят загалом повільно сприймалася населенням УСРР, більшість якого на першу половину – середину 1920-х рр. становило селянство, яке намагалося дотримуватися старих звичаїв та календарної обрядовості. У сільській місцевості південних регіонів України представники громади додержувалися традиційних уявлень про релігійні свята, відзначаючи Різдво, Великдень, Трійцю, шануючи Великий піст тощо. Крім того релігійна обрядовість передбачала відповідне святкування весілля, хрестин та інших подій.

Специфічною рисою саме Півдня України упродовж 1920-х рр. була наявність тут значного числа поселень етнічних меншин, а саме – німецької, єврейської, грецької, болгарської, татарської та інших національних спільнот, кожна з яких характеризувалася власними релігійними та іншими календарними святами, які не мали жодного відношення до нової “червоної обрядовості”. Більше того, представники етнічних меншин Півдня України, мешкаючи на цих теренах упродовж кількох століть (починаючи з часів колонізації Російською імперією Дикого поля у XVIII ст.), виробили власний тип замкненої культури, спрямований на збереження своєї національної самобутності на відстані від батьківщини.

На противагу цим настроям українського населення та етнічних меншин радянський режим намагався здійснити впровадження нових традицій – т.зв. “червоного весілля”, “червоних хрестин” (згодом –

“октябрин”), “червоного Великодня” тощо. Власне, новорічна обрядовість якраз і була прообразом “червоного Різдва”, спрямованого на поступове витіснення Різдва справжнього.

Утім, в південних районах України пріоритет саме релігійних свят над заідеологізованими радянськими “червоними датами” був збережений попри переслідування й репресії та витримувався навіть після Другої світової війни. Так, як стверджує миколаївська дослідниця В. Ревенко, “незважаючи на появу і розвиток нових форм весілля, селяни використовували деякі елементи старого традиційного весілля, вкладали в цю форму новий зміст, який відбивав нові матеріальні й духовні умови їхнього життя... Відбувалося все більше відвідування церкви, здійснення релігійних обрядів на дому й святкування великих релігійних свят – Різдва, Хрещення, Великодня, Трійці, Спаса, Маковія та інших. Найбільш масово населення села відзначало Пасху й Різдво Христове. Ці дні святкування відбувалися при значній активізації віруючих” [9, с. 18, 19].

Таким чином, саме на Півдні України, де відбувався синтез багатьох національних культур, дореволюційні звичаї і традиції, у т.ч. пов’язані зі святковою обрядовістю, виявилися настільки міцними, що не дозволили революційній радянській ритуалістиці забезпечити своє повне домінування.

Підсумовуючи вищевказане, автор дійшов таких висновків:

Період 1917–1928рр. став перехідним для календаря свят радянської влади. З одного боку, більшовицький режим запровадив значне число нових святкових днів, пов’язаних із соціалістичною ідеологією. З іншого боку, все ще допускалося відзначення традиційних православних свят, які, утім поступово вилучалися із текстів офіційних календарів, а потім взагалі були заборонені в період сталінізму.

Радянські свята у післяреволюційне десятиліття слід розділити на такі групи: 1) визначальні ідеологічні свята – 1 травня і 7 листопада; 2) ситуативні ідеологічні свята – 22 січня, 12 березня, 18 березня, перша неділя липня (день Конституції СРСР) тощо; 3) традиційні / релігійні свята – Новий рік, Різдво, Хрещення Господнє, Благовіщення Пресвятої Богородиці, Великдень та ін.

Запропонована оригінальна класифікація радянських свят (розподіл на визначальні ідеологічні, ситуативні ідеологічні та релігійні) дозволяє, з одного боку, підкреслити аксіологічну (ціннісну) та морально-ідейну обумовленість відзначення окремих подій через свята, а з іншого боку – вказати на те, що для нової влади ідеологічні свята також були першочергової важливості (“день праці”, “День Великої Жовтневої Революції”) та відносно менш пріоритетні. 1 травня і 7 листопада таким чином формують окрему категорію свят, які мали для радянської влади майже сакральний характер і супроводжувалися багатьма урочистими ритуалами (наприклад, парадом). Що стосується традиційних / релігійних свят, то серед них окреме місце займав Новий рік, а власне православні свята поступово відходили на другий план, поки не зникли з офіційного календаря взагалі.

На території України і особливо в її південних регіонах, які характеризувалися поліетнічним складом населення та релігійним різноманіттям, система нових радянських свят повільно впроваджувалася у масову свідомість. Довгий час більшовицькі свята “не витримували” конкуренцію з традиційною календарною обрядовістю українців та інших мешканців Півдня нашої країни. Водночас у подальшому нові свята все ж доволі міцно увійшли в народну свідомість, насамперед за рахунок дії потужного агітаційного механізму, проте все ж не змогли витіснити такі видатні релігійні дні як Різдво, Великдень, Трійцю, а також свята української національної обрядовості.

Перспективним напрямом дослідження, на нашу думку, можна вважати компаративний аналіз історії нових, привнесених революцією свят, у радянській Україні і в інших державах світу, які пройшли через схожі соціально-політичні катаклізми і зазнали докорінної зміни державного й суспільного ладу (наприклад, це комуністичний Китай).

Джерела та література

1. Календарь русской революции / Под ред. В. Л. Бурцева. – Петроград, 1917. – 343 с.
2. Гаєвська Т. І. До питання становлення радянської святкової культури / Т. І. Гаєвська // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2012. – № 1. – С. 194–198.
3. Законовіч М., Кувеньова До питання про класифікацію радянської системи свят // Становление и функции советских обрядов и праздников. Сборник научных трудов. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 37–55.
4. Каганов Ю. О. Радянські свята та обряди у контексті ідеологічної політики в Україні другої половини ХХ ст. / Ю. О. Каганов // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2013. – Вип. 36. – С. 186–194.
5. Рольф М. Советские массовые праздники / Мальте Рольф. – М. : РОССПЭН, 2009. – 440 с.
6. Руднев В. А. Советские праздники, обряды, ритуалы / В. А. Руднев. – Л.: Лениздат, 1979. – 208 с.
7. Тульцева Л. А. Современные праздники и обряды народов СССР / Л. А. Тульцева. – М., 1985. – 190 с.
8. Азарова П. Е. Календари 1921–1941 годов как инструмент конструирования социальной памяти / П. Е. Азарова // Вестник НГУ. Серия: История, филология. – 2012. – Т. 11. – Вып. 1. – С. 121–125.
9. Ревенко В. Свята й обряди українських селян Південної України в повоєнний період (1945 – 1955 рр.) / В. Ревенко // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія : Історичні науки. – 2012. – Вип. 16. – С. 14–21.

Matukhno Yu. Soviet classification problem holidays in the first post-revolutionary decade

In an article in the framework of the features of the historical discourse classification Soviet holidays during the decade after the October revolution (1917–1928). It is proved the value of the “revolutionary calendar” holidays and the first decades of the Bolshevik dictatorship. Traces the changes in the calendar grid of Soviet holidays during the period of post-revolutionary decade. The specificity of the Soviet postrevolutionary holidays at selected regions of Ukraine, especially in its southern part. The attention to the peculiarities of perception by the new revolutionary culture of Southern territories.

Key words: holidays, the Soviet power, the Bolsheviks, communists, ideology, the Soviet Union, Ukraine, South.